

UMBERTO CERRONI

Gramscijev besednjak

Delo Umberta Cerronija, *Gramscijev besednjak**, spada med uspešnejše predstavitve Gramscijeve misli. Cerronija poznamo kot enega zelo uglednih teoretikov politike v sosednji Italiji. Zato ni naključje, če je v tem svojem delu skušal osvetliti Gramscija predvsem kot političnega misleca. To pa je tudi tisti vidik Gramscijeve misli, ki ga imamo upravičeno za najbolj pomembnega.

Cerronijevo delo ni nekakšen sistematičen traktat o Gramsciju. Prvi del knjige zajema 132 gesel — besed in izrazov — ki so značilne za Gramscijevo misel. Drugi del pa vsebuje nekaj tekstov, ki z različnih vidikov govorijo o Gramsciju kot političnem mislecu.

Cerroni ne razlaga temeljnih pojmov Gramscijeve misli (v geslovníku) abstraktno-knjižno, marveč živo in angažirano. Gramscija bere ne samo iz teksta, marveč tudi iz konteksta. Ne samo iz konteksta neposredne zgodovine, v kateri je Gramsci živel in deloval, marveč tudi iz sodobne zgodovine, ki šele začenja razkrivati velik pomen Gramscijevih teoretičnih raziskav. Cerroni prikazuje posamezne ključne termine Gramscijeve misli v tem dinamičnem zgodovinskem procesu ostro in polemično, izzivalno, podkrepjeno z navedki iz Gramscijevih del, z duhovitimi lastnimi komentarji, ki znova in znova posegajo v sodobne probleme in terjajo odgovore in včasih morda tudi — ugovore. Vzemimo samo nekaj gesel, da bi se o tem lahko prepričali:

Marksizem: »Marksizem je imel dve nalogi: boj proti modernim ideologijam

v njihovi najbolj pretanjeni obliki in pa to, da razsvetli ljudske množice, katerih kultura je bila srednjeveška«. Temu Gramscijevemu citatu dodaja Cerroni tak komentar: »Za celo neko razdobje pa je stalinizem ti dve nalogi popačil, ko je potisnil marksizem v kritiko najbolj grobih teorij in povzdigoval folkloristično kulturo množic. Toda tudi pri Leninu je bila teorija kulture okužena z idejo, da naj bi buržoazni kulturi postavili nasproti nekakšno socialistično (ljudsko) kulturo. Po eni strani pa buržoazna kultura zaradi svoje razredne narave ni samo zgolj ozko razredna, saj lahko izraža nekatere enoznačne komponente (znanost) in univerzalne (umetnost, filozofija itd.) komponente; po drugi strani pa socialistična kultura nikakor ni instinktivni produkt podrejenih razredov, marveč intelektualna stvaritev, ki zahteva intelektualno posredovanje in kulturno kontinuiteto (Toda, ali ni takšno idejo zagovarjal tudi Lenin?). „Prelom“ izhaja bistveno iz okoliščine, da se nova kultura povezuje z materialističnim parametrom (marksizem kot znanost o družbi) in s političnim parametrom (socialistična emancipacija). Obstaja torej bistvena enotnost kulture kot intelektualne produkcije. Kar pa zadeva njeno „socialno funkcijo“ (kultura kot rezultat nekega določenega zgodovinskega procesa), se nova kultura razlikuje po tem, da tematizira in teoretizira enotnost teorije in socialne prakse, ko namreč iz svoje diagnoze zgodovine privede do zastavitve nalog, kako spremeniti svet ter identificira nove družbenopolitične nosilce teh preobrazb. Glede teh nosilcev pa nikakor ne spodbuja obstoječih (nižjih) kulturnih ravni in se celo bori za to, »da preobrazi „mentaliteto ljudstva“ (Gramsci), s tem da povzdigne znanstveno-sistematično vizijo sveta nad folkloro in navadno zavest (senso commune). Če pri-

* Umberto Cerroni, *Lessico Gramsciano*, Editori Riuniti, Roma 1978.

znavamo *socialno* funkcijo nove kulture, to nikakor ne pomeni osiromašenja njenih *intelektualnih* struktur.«

Voditelj: »Pri oblikovanju voditeljev je bistveno izhodišče: ali želimo, da bodo zmerom obstajali vladajoči in vladani, ali pa želimo ustvariti razmere, v katerih bo izginila nujnost obstoja te delitve« (Gramsci). Voditelj, ki izbere prvo alternativo, ukazuje, toda ne vodi. Tisti, ki izbere drugo alternativo, ne ukazuje, marveč vodi. Avtentični voditelj se torej nikakor ne poistoveti z izvrševalcem oblasti, ker mora hkrati izoblikovati teoretični program. Po drugi strani pa izvrševalec oblasti, ki nima ustreznega teoretičnega programa, lahko, dolgoročno, izgubi oblast. Zato torej »ne more biti govora o oblikovanju voditeljev tam, kjer ni teoretične doktrinarne aktivnosti strank« (Gramsci). V tem primeru je vodenje samó ukazovanje in traja tako dolgo, dokler drugi ubogajo; »intelektualno hierarhijo nadomesti birokracija« (Gramsci). Ni torej naključje, da Gramsci opredeli voditelja s formulo »specialist+politik«: če se od intelektualca-specialista zahteva, da je tudi politik, se od intelektualca-politika zahteva, da je tudi specialist. Samo tako se lahko izognemo temu, da bi se politika spremenila v birokratsko oblast+formalno znanje, medtem ko bi kultura še naprej ostala »realno znanje brez oblasti«.

Politika: »Za Gramscija politika vzpostavlja odnos med višjo filozofijo in navadno zavestjo«. In ker »vsaka filozofija teži k temu, da postane navadna zavest« (Gramsci), lahko pač trdimo, da je politika po tendenci posredovanje med sistematično filozofijo in navadno zavestjo v dvojnem smislu: politika »racionalizira« praktični interes, ki je v osnovi politike in politika v praksi »uteleša« filozofsko univerzalnost. Skratka, prek politike se praksa pretvarja v teorijo in teorija v prakso. V njej kot »politični zavesti« se realizira tisto »samozavedanje, v katerem se teorija in praksa končno združita« (Gramsci).

Če bi nam prostor dopuščal, bi lahko navedli še več gesel, ki zajemajo ključne termine Gramscijeve misli (npr. ateizem, »civilna družba«, hegemonija,

ideologija, intelektualci, partija, demokracijski filozof, teorija-praksa itd.) Toda že iz navedenih gesel zaslutimo tako Gramscijevo izvirno zastavljanje ali poudarjanje problemov kot tudi Cerronijevo aktualizacijo Gramscijevih pogledov.

Takšna odprtost do Gramscija in sedanjega časa veje tudi iz drugega dela te knjige, v katerem oriše Cerroni v treh prispevkih bistvene vidike Gramscija kot (političnega) misleca. Najprej nam sistematično prikaže »Gramscijevo politično misel«. Ta prispevek je predavanje, ki ga je imel avtor na Univerzi v Ljubljani 1974 (gl. Teorija in praksa, št. 7—8/1974). V njem skuša razčleniti tiste prvine in vidike Gramscijeve politične teorije, ki povezujejo Gramscija, kot pravi, ne samo z italijanskim dogajanjem v letih fašizma, marveč ga spravljajo v sistematično zvezo s politično teorijo socializma in z zgodovino evropske politične misli. Gramscijevi pogledi na naravo politike, na teorijo vladanja, na teorijo socialistične revolucije in na teorijo partije — v katerih povzema pisec pglavitne značilnosti njegove misli — so dejansko zanimivi v širšem teoretičnem pomenu in ne samo kot izraz specifičnih zgodovinskih razmer, v katerih so nastajali.

Na Gramscija je močno vplivala specifična italijanska politično-teoretična tradicija (Machiavelli, Mosca, Pareto itn.), ko je v središče svojega pojmovanja politike postavil cepitev družbe na vladajoče in vladane; hkrati pa je presegel to tradicijo, ko je skušal premagati ta dualizem. Tako je istočasno kritiziral temeljno šolo v sodobni nemarksistični politični znanosti (tj. elitizem) in odpiral problem odmiranja države, na katerega je stalinski marksizem »pozabil«. Na tako koncepcijo politike se pri Gramsciju navezuje njegov pogled na razmerje med politiko in kulturo, na razmerje med internacionalnim in nacionalnim, na problem hegemonije in koncepcijo zgodovinskega bloka, na partijo kot »kolektivnega intelektualca« itn. Velika vloga, ki jo je Gramsci pripisoval intelektualcem, ni pomenila — poudarja dalje Cerroni — zagovora

njihovega privilegirane položaja, marveč nasprotno, »za Gramscija obstaja avtentična in revolucionarna vloga intelektualca v tem, da ustvarja splošni vzpon kulture in samousmerjanja, ki bo omogočal preseženje delitve na intelektualce in navadne ljudi« (gl.: U. Cerroni, »Intelektualci in »navadni ljudje«, Teorija in praksa, št. 1—2/1975). Gramscijeva vizija »moderne kozmopolitizma« ni bila zasnovana na intelektualistični koncepciji, marveč na »operativnem značaju političnega teoretiziranja«, ki naj bi združilo tisto, kar je bilo v Italiji tradicionalno razdruženo (kulturo in konkretno življenje); tako da bi Italija dobila »intelektualce, ki bi bili tesno povezani s stvarnostjo in z ljudstvom in da bi razredni boj dobil zavestno intelektualno vodstvo« (str. 96).

Drugi sestavek, ki ga je Cerroni naslovil »Nova teoretična os«, osvetljuje Gramscijevo (politično) misel predvsem s stališča njene izvirnosti. Pisec poudarja, da je neplodno spraševanje, ki je tradicionalno prevladovalo, v čem je kontinuiteta Gramscijeve misli glede na marksistično tradicijo Druge in Tretje internacionale. Debata o Gramsciju se je preveč pogostoma osredotočila na njegove neposredne politične predloge ali pa na posamezne koncepte, manjkalo pa je »organski poskus, da ponovno najdemo sistematično nit Gramscijevega razmišljanja o politiki« (ibid.). Pisec misli, da je to moči doseči le, če rekonstruiramo Gramscijevo analizo države, pravzaprav njegovo dokaj kompleksno in organsko analizo določene države, tj. italijanske države. Gramsci je raziskoval razloge, zakaj italijanski kapitalizem — ki se je prvi pojavil v Evropi — ni mogel doseči nacionalne združitve, kar je hitreje dosegel na primer kasnejši angleški in celo ruski kapitalizem; raziskoval je torej »zgodovinske razloge, ki lahko zavrejo izpolnitev kapitalistične izkušnje v ekonomsko razvitih deželah in, na drugi strani, teoretične razloge, ki bi lahko pospešili dozorevanje nove (socialistične) države tam, kjer ni prišlo do nacionalne združitve, čeprav so obstajali zanj vsi zgodovinsko-ekonomski pogoji« (str. 101).

Cerroni svojo razlago še bolj zaostri, ko pravi, da v italijanskem primeru ne gre samo za specifične poteze ekonomske strukture, marveč predvsem »za različno ureditev odnosa med vladajočimi in vladanimi (dominante dominati). Znajdemo se pred državo, ki je bila zgrajena pozno in brez »nacionalne kulture«; in zato pred državo, v kateri imamo *vladajoči razred, ki ni hkrati vodilni* (una classe dominante non-dirigente). V tem je šibkost italijanske države, toda to tudi daje delavskemu razredu veliko zgodovinsko prednost, če le uspe razumeti, da mora *postati vodilni razred (classe dirigente) dokler je še vladani razred* (classe dominata) (str. 101). V takšni postavitvi išče Cerroni tudi izvirnost Gramscijevega gledanja na državo (država ne samo kot represivni aparat, marveč tudi kot idejna in moralna moč, problem konsenza) in na razmerje med nacionalno državo in nacionalno kulturo: delavski razred se mora potegovati za vodilno vlogo v nacionalni kulturi, s čimer se v razvitih državah Zahoda napredne sile lahko celo polastijo »močnega člana«, če vladajoči razred ni uspel hkrati izoblikovati prepričljive vodilne vloge in, predvsem, če »postane vladani razred kulturno vodilen«.

Izvirnost Gramscijeve vizije in njegovo zgodovinsko aktualnost skuša Cerroni še podrobneje osvetliti v tretjem sestavku, ki ima za naslov Gramscijevo formulo »Univerzalnost+politika«. Potem ko pisec kritično zavrne stalinistično in webrovsko razumevanje zveze teorija-praksa in s tem tudi problematizira njune poglede na družbeno znanost, osvetli tri temeljne prispevke Gramscija k sodobni teoriji kulture: teorijo hegemonije; razmerje med kulturo in politiko in zgodovinsko teorijo univerzalizacije človeštva.

Gre pravzaprav za motive, ki jih v neki meri že obravnava v prejšnjih sestavkih, le da je tu temeljna iztočnica ravno ta proces univerzalizacije. Gramsci je večkrat ponavljal, poudarja Cerroni, da potrebuje Italija revolucijo, ki bi v sebi združevala intelektualno univerzalno raven renesanse in ljudskost (tj. politiko) reformacije. V zgodovin-

skem primanjkljaju te povezave med univerzalnim in političnim vidi Gramsci splošnejši problem (ki je, med drugim, omogočil tudi zmago fašizma v Italiji), ki ga Gramsci takole opredeljuje: »Regresivne in konservativne socialne skupine se vračajo vedno bolj v svojo začetno ekonomsko-korporativno fazo, medtem ko ostajajo napredne in inovativne skupine še vedno prav v začetni ekonomsko-korporativni fazi.« Dejstvo, da se je kultura ali univerzalnost — poudarja dalje Cerroni — na ta način odlepila od neposrednih interesov buržoazije, in da se, na drugi strani, še ni spojila s praktičnimi interesi proletariata, ima za posledico veliko krizo, krizo, ki ni samo praktična, marveč tudi moralna in intelektualna. V tej krizi, ki neločljivo povezuje usodo delavskega razreda z usodo civilizacije in narobe, se znova zastruje, pravi pisec, stara dilema: »barbarstvo ali civilizacija«.

Gramsci išče izhod iz te krize v univerzalizaciji človeštva. Vsebinsko te univerzalizacije je treba videti, pravi Cerroni, »v praktičnem preseganju vsake delitve družbene skupnosti, pa najsi gre za ekonomske delitve ali za politične delitve, torej v praktični združitvi vsega človeškega rodu na planetarni ravni« (str. 137). Tako dobiva kritika politike kot tudi klasična teorija o odmiranju države nov poudarek, ker pomeni hkrati »preseganje nacionalnega trga in ločitve nacij, planetarno projekcijo združevanja človeškega rodu in posebej konec delitve na vladajoče in vladane, na intelektualce in navadne ljudi« (str. 137—138). Kritika politike se kaže torej hkrati kot univerzalizacija politike, kot proces njenega osvobajanja institucionalno-reprezentativnih in elitiistično-prisilnih značilnosti in kot proces širjenja politike v smislu krepitve njenih intelektualno-kulturnih razsežnosti, kot skupnostnega sožitja ljudi. V tem kontekstu dobiva pri Gramsciju in v sodobnosti nov poudarek razmerje med teorijo in prakso (ravno potenciranje teorije v zvezi teorija-praksa). V sodobnem času, v katerem prihaja sploh do poudarjene vloge subjektivitete v zgodovini, dobi Gramscijeva formula uni-

verzalnost+politika in na njej zasnovana akcija novo spodbudo v »produktivnem združevanju intelektualnega dela z materialnim delom (in zato intelektualnega sloja z delavskim razredom), pa tudi v rastoči nujnosti, da se revolucionarna politika bogati s kulturo in znanostjo« (str. 143). Naloga prihajajočega komunizma je, da združi univerzalnost in politiko, ta naloga pa se mora uresničevati že v današnji dobi; kolikor delavski razred oblikuje nov »zgodovinski blok«, ki ga vodi še preden je postal politično vladajoči razred, toliko se emancipacija delavskega razreda razkrija v razvitih kapitalističnih deželah, v »močnih členih« zgodovine, kot občečloveška emancipacija. Tako se razodeva v konkretnem zgodovinskem procesu z novo močjo povezana med ekonomijo, politiko, kulturo, teorijo in univerzalno razodtutitvijo. Če je po eni strani res, pravi Cerroni, da lahko moralno odtujitev premagamo samo, če odpravimo ekonomsko izkoriščanje, pa ni nič manj res, da »praktična odprava ekonomskega izkoriščanja zahteva politično posredovanje, v katerem se že na ravni kulture organsko oblikuje človeški rod in s tem tudi (za sedaj) teoretični proces obče razodtutitve« (str. 146).

Cerronijevo delo nam res pomaga razumeti Gramscijevo misel predvsem z vidika njene aktualnosti za današnji čas in za prihodnost. Jugoslovanskemu bralcu, tudi slovenskemu, ki mu je Gramsci znan po prevodih izbranih del, lahko takšno branje odpre vpogled v marsikateri skrit sloj tekstov, ki jih je Gramsci pisal v zaporu in ki so izredno bogati, vendar zaradi svojega specifičnega jezika in fragmentarnosti težje razumljivi tujemu bralcu. In po takšnem branju nam Gramsci, ta subtilni marksistični intelektualac in daljnovidni revolucionarni politik, postane bližji. V bogati mreži problemov, ki se skrivajo pod zgoščenimi in specifično obarvanimi zgodovinskimi plastmi, nam Cerroni razkrije nekatere vozliščne točke, ki se navezujejo na vprašanja, ki se zastavljajo tudi nam. Med temi vprašanji naj zlasti omenimo problem dviganja zavesti od njene ekonomsko-kor-

porativne ravni na raven občestva, v katerem prihaja do sinteze med znanostjo, kulturo in politiko; dalje nam je lahko zelo blizu poudarjanje ustvarjalne in osvoboditeljske vloge teoretične kulture v najširšem pomenu besede ob hkratni zavesti o nujnosti tesne povezanosti te kulture z realnim življenjem. Nam, ki se soočamo s problemi samoupravljanja, tudi zveni domače opredelitev temeljnega problema politike kot problema preseganja dualizma med vladajočimi in vladanimi; tudi poudarek na razlike med »vodenjem« in »vladanjem« more biti in tudi je še kako zanimiv v družbah, v katerih je delavski razred že osvojil oblast in kjer še posebej obstoji nevarnost, da bi se zmagovite sile prehitro zatekale k vladanju na račun zahtevnejšega moralnega, intelektualnega, političnega usmerjanja — vodenja družbe.

Zlasti se zdi spodbudno Cerronijevo razmišljanje (pri čemer prav tako sledi Gramsciju) o perspektivi univerzalizacije politike, ki jo navezuje na hkratno preseganje dualizma vladajočih in vladanih in delitve človeštva na intelektualce in »navadne ljudi«. Vse to so res ključni dolgoročni odprti problemi razvoja sodobnega socializma in človeškega napredka.

Res je: s stališča izkušnje, ki jo neposredno živimo, so naši odgovori na posamezna vprašanja, ki jih tudi nam zastavlja sodobnost, v tej ali drugi točki nujno specifični; na to ali drugo stvar, ki se v drugih razmerah kaže predvsem kot teoretični problem, smo bili prisiljeni iskati tudi čisto »operativne« odgovore, pa najsi gre za samoupravljanje kot sredstvo preseganja dualizma vladajočih in vladanih ali za politiko neuvrščenosti kot specifično sredstvo univerzalizacije politike. V luči lastnih izkušenj so za nas zanimivi še nekateri dodatni vidiki Gramscijeve misli, zlasti tisti, v katerih je le-ta razvijal idejo tovarniških svetov, delavske demokracije, delovno načelo za konstituiranje družbe itd. Te pripombe ne merijo na to, da bi zmanjšali pomen Cerronijeve interpretacije, marveč da bi opozorili še na kakšno drugo razsežnost Gramscijeve misli, ki je posebno pomembna za nas in sploh z gledišča razvoja neposredne demokracije. In da bi tudi na primeru naše izkušnje potrdili resnico, da se pred sodobnim razvitejšim socializmom v mnogočem zastavljajo sorodni problemi, ki jih skušajo posamezne dežele reševati na različen način. Socializem je dejansko postal svetovni proces.

ADOLF BIBIČ